

УДК 130.2:75.03(477)

Наталія Дем'янова

Символіка образів в українському живописі (на прикладі теоморфних, антропоморфних і зооморфних зображень)

Здійснено короткий екскурс у сферу семантики образів божества, людини й тварини в українському образотворчому мистецтві.

Ключові слова: українське образотворче мистецтво, живопис, семантика, образ, символ.

Постановка наукової проблеми та її значення. Український живопис насичений алегоріями та символами: ця тенденція бере початок іще в трипільському мистецтві та продовжується протягом століть аж до образотворчості модернізму та постмодернізму. В роботі розглянуто характеристику, зміст та символічне значення тео-, антропо- і зооморфних образів.

Символ, навіть зовсім простий, надзвичайно потужна сила, яка викликає з глибини підсвідомості спогади, асоціації, знання, досвід. Для кожного народу й культури існують власні символи. Символи стають символами символів. Наше життя сповнене симулякрів. Ми й самі символи.

Мета статті – проаналізував деякі аспекти семантики образів божества, людини і тварини в українському образотворчому мистецтві.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. М. Шумка зазначає: «Символ – це образне відтворення ідеї, яке, з одного боку, володіє внутрішньою визначеністю, а з другого – потенційною нескінченністю смислових перспектив, які ніколи не вичерпують тієї чи іншої інтерпретації». Символ спрямований у майбуття, але майбуття розуміється як традиція, що повторюється, повертається до минулого. [3] Якщо ми розглянемо вищезгадані образи, які є втіленням певної символіки, то найбільш поширений і красномовний, на нашу думку, антропоморфний образ. Адже, саме тут трапляється найширший діапазон інтерпретації змісту – поєднання космічного, божественного та людського, творчого й руйнівного начал, духовної та тілесної краси, смертності й безсмертя, одиничного й загального, макрокосму та мікрокосму, трансцендентного й іманентного. Завдяки погляду, виразу та рисам обличчя, красномовному жесту, поставі, елементам одягу чи його відсутності, аксесуарам ми можемо якнайширше трактувати значення образу. Важливим є момент традиційності або новизни зображення, і що більш традиційним воно є, то тим легше прочитується його символіка, наприклад, канонічні образи Христа, Марії (особливо образ Марії-Оранти), святих, козака Мамає. Наше око настільки звичне до цих образів, що безпомилково визначить їх навіть при гранично спрощеному зображенні. Як приклад можуть послугувати твори волинського автора В. Марчука на сакральну тематику. Художники активно оперують різного роду символікою, архетипами, надаючи своїм творам багатозначності і досить часто залишаючи вибір прочитання семантики твору за реципієнтом. Така тенденція спостерігається і у світовому образотворчому мистецтві.

А. Берг не вважає практику такого роду успішною і в статті «Светлана Туманова: парадокси творчества» пише: оскільки за кожним архетипом «закріплений» у культурі певний спектр зображень-символів, то у художників нерідко виникає спокуса надати своїм роботам «філософської глибини» за допомогою образотворчих інтерпретацій популярних символічних образів. Він критикує «постмодерністське жонглювання» образами-символами з культурних архівів усіх часів і народів, бо вважає, що символ виконує свою основну функцію – бути представником колективного несвідомого у свідомості доти, доки зберігається живий зв'язок цього символу з безпосереднім відчуттям, а це триває недовго. Символи перестають сприйматися і починають «читатися» і «тлумачитися», але «маніпулювання минулими символами, переодягання їх у новий одяг вже не може їх реанімувати – їх функція стає все більш декоративною». У перехідні епохи архетипічні образи знаходять у мистецтві своє нове обличчя – як образи символічні, але, на думку автора, використання архетипного підходу як особливої живописної системи, не може бути успішним [2].

Для українського живопису цілком органічним й актуальним залишається використання архетипів, символів, алегорій. Тут переплітаються загальнокультурна, національна й етнічна, а також правдива та порівняно нова символічна складова частина. Міфологічна та релігійна свідомість

проходить через усе українське мистецтво від найдавніших часів до сьогодення, залишивши в глибинах свідомості та підсвідомості українців цілісну знакову систему, відкриту для прочитання не лише художникові, а й глядачеві. Це полегшує естетичний і духовний діалог: з одного боку, передачу змісту твору через символ, а з іншого – сприйняття цього образу також через символ.

Проаналізувавши твори українських живописців етнонаціонального спрямування, помітно, що тут у значній кількості повторюються тематика, сюжети, мотиви та персонажі. І кожен із них – це персоніфікований образ, що містить не лише пряме, а й приховане значення. Одним із найдавніших образів, що хвилювали свідомість людини, був образ божества. У язичницькому розумінні бог становив собою персоніфікацію творчої та руйнівної сили, космосу, стихій і зображувався у вигляді тотемної тварини або людини. У теїзмі Бог виступає як утілення всесвіту, творчої енергії, вічності, досконалості, безмежності й істини. І знову ж таки ми сприймаємо його візуально через образ людини – мудрого та суворого старця. Іконографія Ісуса та Богородиці достатньо опрацьована дослідниками, лише хотілося б наголосити на характерних для української території зображеннях Марії-Оранти (значна кількість авторів порівнює її із прадавніми першообразами Великої Матері, Березини) та Покрови. У канонізованих жести іконописних святих було вкладено великий інформаційний і повчальний зміст, а в народних картинах та сучасних полотнах жести красномовно свідчать і про душевний стан образу, і вказують на певний зображений предмет чи подію. Неповторне й положення рук із тонкими пальцями. Рука, як символ утілює владу, силу, пов'язується із захисними функціями [1, с. 441]. Споконвіку відкрита долоня асоціювалася з відвертістю, чесністю, відданістю і довірою, а також магічними можливостями. Поширеною темою у вітчизняних художників є образ «української мадонни», що виконаний у різних інтерпретаціях і часто є персоніфікацією самої України. Образ янгола також досить популярний серед художників, і не лише в іконописі та релігійному живописі, а й у світському мистецтві для підкреслення духовності, внутрішньої краси зображуваного персонажа. Історія зображення крилатої людської фігури бере початок у язичництві (пригадаймо єгипетську богиню Маат, богів Месопотамії, зороастрійського Ахурамазду, грецьких Ніке та Ерота). Крила символізували жителя верхнього світу, належність до божественного пантеону, духовну природу. Нерідко художники зображають і язичницьких слов'янських божеств, і біблійних персонажів, і канонізованих осіб.

Образ людини – один із центральних в українському живописі. Особливою ж популярністю користується образ жінки, який іще з архаїчних часів несе в собі сакральне наповнення. Семантика образу в українському мистецтві – матір, земля, батьківщина, природа, жіноче начало, урожай, охорона домашнього вогнища, березиня, продовження роду, втілення миру; пори року зображають у вигляді жінок різного віку. Багатогранну символіку містить і чоловічий образ, це активне начало, небесний і земний батько, син, герой, воїн, мудрець, а також алегорія сили, захисту. Поширені в українському живописі портрети історичних осіб, сучасників, автопортрети, а також такі характерні збірні етнічні образи, як Козак-Мамай, лірник, бандурист, вершник. Часто трапляються сюжетні картини, де зображено сім'ю як фундамент українського етносу; народні обряди, свята, звичаї як безперервність традицій; польові роботи як глибинний зв'язок із матір'ю-Землею та повторюваністю космічного циклу життя; а також козаків-воїнів як основу захисту, незалежності, звитяги, патріотизму. Особливу увагу варто звернути на очі персонажів (знову ж таки, пригадуються єгипетські фрески, месопотамські скульптури, індійські зображення, фаюмські портрети, іконні образи з величезними широко розплющеними очима). Око – це символ пильності, духовного бачення, ясновидіння, всевидючого божественного ока, мудрості, це вхід до іншого виміру. Через очі відбувається духовне спілкування, погляд пов'язується з магічними функціями. В одному лише погляді може концентруватися такий же виражальний зміст, як і в драматично зображеній фігурі.

Значне місце в українському живописі відведене й зооморфним мотивам. Образ тварини репрезентує відгук тотемістичного культу, пошанування матері-Природи, естетичну насолоду красою та силою звіра, утілення алегоричного змісту або виступає персоніфікацією людських якостей. Найчастіше трапляються зображення коня, вівці, вола, бика, корови, кози, kota, лева, вовка; орла, півня, лелеки, журавля, лебедя, ластівки, ворони, гуски; нерідко можна зустріти й зображення змії та риби. Як помітно, майже всі тварини представляють місцеву фауну. Усі ці образи – ретранслятори низки значень, що накопичувалися століттями в уявленнях людини і у культурі. Семантика звіра з давніх часів викликає жвавий інтерес іще від робіт Арістотеля та Плінія, середньовічних bestiarii до сучасних досліджень, тому немає змісту повторювати в цій роботі загальновідомі факти, але варто

зупинитися на загальній символіці зооморфного зображення. У міфологічних традиціях тварини виступають персоніфікацією космосу та хаосу, духовного й інстинктивного, небесного та хтонічного, конструктивного й деструктивного. Загалом анімалістичні образи характеризуються амбівалентністю і полісемантизмом.

Для вітчизняного образотворчого мистецтва характерні й зображення міфічних істот: Смаргла, Русалки, Жінки-змій, Сфінкса, Жінки-птаха, ящери-коней, змій, демонів та інших фантастичних тварин, що є сполучною ланкою, з одного боку, між людиною та звіром, а, з іншого, між світом реальних істот та світом безформної матерії, здатної до подальшої еволюції форм. Такими є традиції трипільських, скіфських, язичницьких слов'янських зображень, на які спиралися покоління художників. Митці й досі звертаються до архаїчних зображень, міфології, народного мистецтва, примітивів. Трапляються й метаморфози, що перебувають у стані трансформації, і тут важко відрізнити, до якого роду «гібридів» належить істота, адже вона ще не належить сама собі... Як приклад таких зображень можна використати картини Олександра Чегорки. Його твори одночасно виражають і плинність буття, і недовговічність матерії, і водночас її перетворення та переродження.

Усі вищезгадані образи несуть у собі глибокий прямий або прихований зміст. Із їхньою допомогою художники розв'язують найрізноманітніші композиційні й тематичні завдання. Улюбленими темами сучасних митців є космогонічні сюжети про творення та перетворення всесвіту, зображення трансцендентних образів і буття; поширені побутові сюжети і сцени; езотеричні теми розкривають глибину підсвідомості через зображення відчуттів, видінь, снів та фантазій. У зв'язку з духовною чутливістю художники досягають передачі цілого спектра почуттів: радості, суму, страждання, прощання, зустрічі, любові, чекання, самотності, щастя, відчаю тощо. Поширені теми, що передаються посередництвом алегорій: доля (зображення птаха; жінки, яка пряде нитку долі; павука, що тче павутину; жінки з приреченим виразом обличчя), час (одночасне зображення кількох поколінь, жінки-річки), самотність (одинокі постаті на широкому тлі картини), сон (зображення дорослої людини, дитини або янгола в стані сну), зародження життя (дитина всередині яйця або сфери, людина в стовбурі дерева), пори року (зображення жінок різного віку у відповідному одязі та з використанням відповідного антуражу), аналогічно зображається й пора доби, передчуття, тривога (зображення ворона на сухому дереві, чайки, потвори), шлях (образ лелеки, людини або янгола, що прямують удалину від глядача), соціальні потрясіння: війна, голод (зображення виснаженої жінки, змарнілої заплаканої дитини, потвори), Україна (образ завітчаної дівчини, красивої або змарнілої жінки, матері, язичницької богині, Богоматері), душа (зображення напівпрозорого тіла людини, янгола або тварини) й ін.

Тео-, антропо-, та звіро-образи всукупності виступають як символічна мова, однак для прочитання змісту потрібно зважати на загальний контекст зображення.

Як зазначає А. Яффе в статті «Символи в изобразительном искусстве», мистецтво ХХ століття вже саме по собі є символом, що відбиває психічний стан сучасного світу. Також авторка вважає, що художник у всі часи був знаряддям і виразником духу своєї епохи. Його творчість лише почасти можна зрозуміти з погляду його особистої психології. Свідомо чи несвідомо художник надасть форму основним цінностям свого часу, які, у свою чергу, формують його самого [4].

Висновки. Отже, семантична мова українського мистецтва спирається на багатий духовний і художній досвід, що нашаровувався віками і є синтезом автентичних та запозичених традицій, містить елементи і транскультурної, і локальної символіки. Найдавніші символи не втрачають свого первісного значення, а модифікуються згідно з вимогами часу й залишаються на рівні архетипу в свідомості та підсвідомості особистості як ретранслятори вічних цінностей людства.

Джерела та література

1. Адамчик В. В. Полная энциклопедия символов и знаков / В. В. Адамчик. – Минск : [б. и.], 2008. – 607 с., ил.
2. Берг А. Светлана Туманова: парадоксы творчества [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.alterego.com.ua/texts/a_paradox.html#arche
3. Шумка М. Л. Символізм у філософській культурі України : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.05 «Історія філософії» / М. Л. Шумка. – Львів, 2001.
4. Яффе А. Символы в изобразительном искусстве [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://jungland.narod.ru/Library/Jaffe.htm>

Демьянова Наталья. Символика образов в украинской живописи (на примере теоморфных, антропоморфных и зооморфных изображений). В статье осуществлён краткий экскурс в сферу семантики образов божества, человека и животных в украинском изобразительном искусстве.

Ключевые слова: украинское изобразительное искусство, живопись, семантика, образ, символ.

Demyanova Nataliya. The Symbolism of Images in the Ukrainian Art (for Example Teomorfic, Anthropomorphic and Zoomorphic Images). With in the limits of the publication is a brief excursion into the area of the semantics of images of gods, humans and animals in the Ukrainian art.

Key words: Ukrainian Art, painting, semantics, image, symbol.

Стаття надійшла до редколегії
07.04.2013 р.

УДК 78: 37.06

Світлана Кисла

Проблема адаптації класичної музики до молодіжної аудиторії

У статті визначено колізію між належним і наявним у духовному житті суспільства; проаналізовано характер музичної освіти в середніх та спеціалізованих навчальних закладах і встановлено, що ним значною мірою зумовлена непопулярність класичної музики серед підлітків та молоді, що негативний вплив цих чинників посилюється загальним низьким рівнем духовного життя суспільства, відсутністю державної політики в цій сфері. Особливий акцент зроблено на важливості музики в гармонізації внутрішнього світу людини, духовного стану суспільства. Автор запропонував деякі шляхи розв'язання проблем, які накопичувалися впродовж тривалого часу.

Ключові слова: класична музика, молодіжна субкультура, освітня політика, адаптація.

Постановка наукової проблеми та її значення. Серед нагальних потреб суспільства одна з найгостріших – формування гуманітарної аури нації [3, с. 5–9]. Ця проблема постає перед кожним постколоніальним суспільством. Сучасна Україна має розв'язувати її, зважаючи на глобальну гуманітарну кризу. У культурно-історичному розвитку кожен народ проходить свій неповторний шлях, та це не означає, що при цьому не може бути повторюваності певних елементів в іншому місці чи в інший час, тому, шукаючи свій шлях, не варто ігнорувати досвід інших народів, які свого часу стикалися з подібними проблемами і спромоглися, долаючи економічні негаразди, інерційний спротив метрополій та власні помилки, розв'язати свої проблеми.

Так, наприкінці XVIII століття, після поділів Польщі, не залишилося жодного слов'янського народу з державною організацією життя (Російську імперію не можна вважати державою російського народу, а формування політичної нації тут відбудеться пізніше), чимало неслов'янських народів також були бездержавними. У різний час втратили свої держави серби, болгари, чехи та інші, у різний час і відмінними шляхами вони набували статусу незалежних, та, попри все, вони визначили мету й віднайшли належні засоби, щоб явити себе світові у власній самототожності. Зразок успішного подолання і економічних проблем, і гуманітарної кризи бачимо в повоєнній Японії, яка за двадцятиліття пройшла шлях до світового лідерства, попередньо засвоївши кращі наукові, культурні й технічні здобутки Старого та Нового світу і не втративши на цьому шляху національної самобутності. Тож масштабність і складність проблем, які стоять перед нашою державою, суспільством і кожною людиною, з огляду на досвід інших народів, не є нездоланною.

Музика відіграє важливу роль у житті людини й суспільства, свідченням чого є розгалужений корпус родинно-побутових і обрядових пісень, тобто кожна важлива подія в родинному чи громадському житті поєднувалася з музикою чи відбувалася на її тлі. Європейська професійна музика, яка почала формуватися в Середньовіччі, – і придворна, і цехова – продовжувала зберігати ці традиції, тому вона й виконує успішно свої соціальні функції. У контексті нашої розмови звертаємо особливу увагу на такі: комунікативна, гуманізуюча, терапевтична, естетична, сугестивна, катарсична, інформаційна. Однак для значної частини наших співгромадян, і особливо молоді, найпотужніший і найдосконаліший шар музики, класичної, ніби не існує, перебуваючи поза межами молодіжної субкультури та світу їхнього буття. І тут ідеться не про смаки, а про перешкоди, часто –